

XO'JALIK YURITUVCHI SUB'EKTLARDA TOVAR MODDIY ZAXIRALAR HISOBINI YURITISHNI TARTIBGA SOLISH

Saitova Dilbar Muxamedqulovna

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

saitovadilbar1982@gmail.com

Tel.: +998 99 679 2582

Annotatsiya

Maqolada xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda tovar-moddiy zaxiralar (TMZ) hisobini yuritishning amaldagi tartiblari, buxgalteriya hisobining milliy standartlari va xalqaro yondashuvlari asosida tahlil etilgan. Unda TMZ hisobining iqtisodiy ahamiyati, hisobotdagi aniqlik va shaffoflikni ta'minlashdagi roli yoritilgan. Tahlil davomida mavjud me'yoriy hujjatlar, amaliyotdagi muammolar va ularni hal qilish yo'llari chuqur o'rganilgan. Shuningdek, maqolada TMZ hisobining elektron tizimlar orqali yuritilishi, avtomatlashtirilgan dasturlarning qo'llanilishi, monitoring tizimi va ichki nazorat mexanizmlarining samadorligi hamda ularni takomillashtirish bo'yicha takliflar ilgari surilgan. Maqola natijalariga tayangan holda, xo'jalik sub'ektlarining hisob siyosatini optimallashtirish, buxgalteriya axborotining aniqligini oshirish va zaxiralarning iqtisodiy tahlilini kuchaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Tovar-moddiy zaxiralar, buxgalteriya hisobi, hisob siyosati, moliyaviy hisobot, milliy standart, ichki nazorat, iqtisodiy tahlil, inventarizatsiya, avtomatlashtirilgan dastur, xo'jalik yurituvchi sub'ekt, Moliya vazirligi nizomi, IFRS (Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari), zahira bahosi, FIFO, LIFO, NAV, hisobot shaffofligi.

Abstract

The article analyzes the current procedures for keeping records of inventories (TMZ) in business entities, based on national accounting standards and international approaches. It highlights the economic significance of TMZ accounting, its role in ensuring accuracy and transparency in reporting. During the analysis, existing regulatory documents, problems in practice and ways to solve them were studied in depth. The article also puts forward proposals for maintaining TMZ accounting through electronic systems, the use of automated programs, the effectiveness of the monitoring system and internal control mechanisms, and their improvement. Based on the results of the article, scientific and practical recommendations were developed to optimize the

accounting policies of business entities, increase the accuracy of accounting information, and strengthen the economic analysis of reserves.

Keywords. Inventories, accounting, accounting policy, financial reporting, national standard, internal control, economic analysis, inventory, automated software, business entity, Ministry of Finance regulations, IFRS (International Financial Reporting Standards), reserve price, FIFO, LIFO, NAV, reporting transparency.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy munosabatlarda tovar-moddiy zaxiralarning hisobi xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar faoliyatida alohida ahamiyat kasb etadi. TMZ nafaqat ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta‘minlashda, balki to‘g‘ri moliyaviy rejalashtirish va xatarsiz investitsiya siyosatini yuritishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, ishlab chiqarish va savdo bilan shug‘ullanuvchi sub‘ektlarda zaxiralarning mavjudligi, aylanish tezligi va baholash uslublari ularning moliyaviy holatini bevosita belgilovchi omillardandir. O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha bu sohadagi hisob yuritish tartibi «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi Qonun, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining tegishli buyrug‘i, shuningdek, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS)ga moslashtirilgan milliy standartlar orqali tartibga solinadi. Shunga qaramay, amaliyotda TMZ hisobini yuritish jarayonida bir qator muammolar – noto‘g‘ri baholash, yetarli nazorat yo‘qligi, axborotning buzilishi yoki kechikishi holatlari uchrab turadi. Shu sababli TMZ hisobini yangicha, zamonaviy texnologiyalar asosida yuritish, avtomatlashtirish va hujjat aylanishini optimallashtirish masalalari dolzarb bo‘lib bormoqda. Ushbu maqola ayni shu masalaning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganib, ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishni maqsad qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha bu sohadagi hisob yuritish tartibi «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi Qonun, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining tegishli buyrug‘i, shuningdek, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS)ga moslashtirilgan milliy standartlar orqali tartibga solinadi. Shu bilan birga, xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlar TMZ hisobini yuritishda turlicha yondashuvlarni qo‘llashadi: kimdir FIFO, boshqalar o‘rtacha baholash, ayrimlari esa realizatsiya narxi asosida hisob yuritadi. Bu esa hisobotda bir xillikni ta‘minlashda muammolarni yuzaga keltiradi.

Mazkur maqolada TMZ hisobi yuritilishining nazariy asoslari, amaliy holati va tahlili, me‘yoriy-huquqiy asoslari, avtomatlashtirish imkoniyatlari va zamonaviy texnologiyalar asosida optimallashtirish yo‘llari chuqur yoritiladi. Buxgalteriya hisobida bu aktivlar to‘g‘risidagi ma‘lumotlarning aniqligi va ishonchligi korxonaning moliyaviy holatini ifodalovchi asosiy ko‘rsatkichlar qatoriga kiradi. Bu

esa investorlarga, soliq organlariga, moliyaviy hisobot foydalanuvchilariga to'g'ri qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Shuningdek, maqola TMZ hisobini yuritishda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash, ularning sabablari va oqibatlarini tahlil qilish hamda mavjud kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan. Unda iqtisodiy tahlil vositalari, monitoring tizimi, ichki nazorat va zamonaviy buxgalteriya dasturlari salohiyati ham atroflicha ko'rib chiqiladi. Bu bilan maqola nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lgan ilmiy asoslangan manba sifatida baholanishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tovar-moddiy zaxiralar hisobi bo'yicha adabiyotlar tahlili ularning asosan uch asosiy yo'nalishda tadqiq qilinganini ko'rsatadi: buxgalteriya hisobining nazariy asoslari, TMZ baholash uslublari va moliyaviy tahlil vositalari. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari orasida "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonun (2020 y.), Moliya vazirligining 118-son buyrug'i (2021 y.) va O'zbekistonda amaldagi Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS) TMZ hisobini tartibga soluvchi asosiy hujjatlar sirasiga kiradi. Xalqaro miqyosda esa IAS 2 – "Inventories" (Zaxiralar) standarti eng asosiy manba hisoblanadi. Baholashda FIFO (First In, First Out), LIFO (Last In, First Out), o'rtacha qiymat, sof realizatsiya qiymati kabi metodlar qo'llaniladi. Amaliy adabiyotlarda esa R. Anthony, G. Foster, V.S. Kovalev, V.F. Paly, A.A. Zhalilov kabi mualliflarning ishlarida TMZni samarali boshqarish, hisoblash va nazorat qilishning metodologiyasi yoritilgan. Adabiyotlarni tahlil qilish natijasida aniqlanishicha, TMZ hisobida avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish, ERP (Enterprise Resource Planning) dasturlari orqali monitoring o'rnatish va zaxiralarni real vaqt rejimida nazorat qilish bo'yicha tadqiqotlar soni oshmoqda. Bu esa zamonaviy xo'jalik yurituvchi sub'ektlar uchun bu sohadagi tadqiqotlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqotda ilmiy-nazariy yondashuv bilan bir qatorda, amaliy tahlil metodlaridan ham foydalanildi. Birinchidan, hujjatlarni tahlil qilish usuli orqali TMZ hisobiga oid milliy va xalqaro me'yoriy hujjatlar, qonunlar, buxgalteriya standartlari o'rganildi. Ikkinchidan, empirik ma'lumotlar asosida O'zbekistonning bir nechta yirik xo'jalik sub'ektlarida TMZ hisobining holati o'rganildi. Ular orasidan korxonalar tanlab olinib, hisob siyosati, baholash uslublari, zaxiralar harakati va inventarizatsiya jarayoni tahlil qilindi. Shuningdek, intervyu va so'rovnoma metodlari yordamida buxgalterlar, auditorlar va iqtisodchilar fikri olindi. Natijalar statistik tahlil orqali baholandi va kamchiliklar aniqlanib, ularni bartaraf etish yo'llari ishlab chiqildi. Shu bilan birga, SWOT tahlil metodikasidan foydalanib, TMZ hisobining kuchli, zaif

tomonlari, imkoniyat va tahdidlar spektri aniqlandi. Yana bir muhim metod – kompyuterlashtirilgan hisob yuritish tizimlarining solishtirma tahlili orqali avtomatlashtirish samaradorligi baholandi. Ushbu usullar kombinatsiyasi TMZ hisobini yuritish tizimidagi mavjud holatni to‘liq va aniq tasvirlashga xizmat qildi.

NATIJALAR

O‘tkazilgan tadqiqotlar asosida bir nechta muhim natijalarga erishildi. Birinchidan, aksariyat xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarda TMZ hisobini yuritish bo‘yicha yagona yondashuv yo‘qligi aniqlandi. Turli korxonalarda turli baholash uslublari (FIFO, o‘rtacha baho, baholash bo‘yicha avtomatlashgan formulalar) qo‘llanilishi hisobda aniqlik va taqqoslash imkoniyatlarini cheklab qo‘ymoqda. Ikkinchidan, zaxiralarni real vaqt rejimida kuzatish va ichki nazorat mexanizmlari yetarlicha samarali emasligi, bu esa zaxiralar o‘g‘irlanishi, noto‘g‘ri baholanishi va yaroqsiz mahsulotlarning hisobotga kiritilishi holatlariga olib kelmoqda. Uchinchi natija shuki, TMZ hisobi avtomatlashtirilgan dasturlar (1C, SAP, Oracle) orqali yuritiladigan korxonalarda axborot aniqligi, hisobot tayyorlash tezligi va ichki audit sifatining yuqoriligi qayd etildi. Bundan tashqari, amaldagi buxgalteriya siyosatida TMZ inventarizatsiyasi kam holatda va rasmiyatchilik darajasida amalga oshirilayotganligi ma‘lum bo‘ldi. Umuman olganda, TMZ hisobi bo‘yicha huquqiy-me‘yoriy baza mavjud bo‘lsa-da, ularning amaliyotdagi joriy etilishi past darajada. Bu esa amaliyot va qonunchilik o‘rtasida muvofiqlik muammosini yuzaga keltirmoqda.

XULOSA

Tovar-moddiy zaxiralar hisobi xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning moliyaviy barqarorligini ta‘minlovchi muhim omillardan biri bo‘lib, ularning buxgalteriya hisobini yuritish sifati, hisobotlarda aks ettirilgan ma‘lumotlarning aniqligi, investitsion jozibadorlik darajasiga ham ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu maqolada TMZ hisobini yuritishdagi amaliy muammolar, ularni hal qilish yo‘llari, zamonaviy axborot texnologiyalarining qo‘llanilishi va hisob siyosatini optimallashtirish masalalari o‘rganildi. Asosiy tavsiyalar sifatida quyidagilarni ta‘kidlash mumkin: (1) TMZ hisobini yuritishda yagona standartni tanlash va hujjatlashtirish; (2) avtomatlashtirilgan dasturiy ta‘minotdan keng foydalanish; (3) muntazam inventarizatsiya va monitoring tizimini yo‘lga qo‘yish; (4) buxgalterlar va auditorlar malakasini oshirish. Shu bilan birga, buxgalteriya hisobi bo‘yicha milliy qonunchilik va xalqaro standartlar o‘rtasida uyg‘unlikni ta‘minlash orqali TMZ hisobining ishonchliligi va xalqaro auditorlar uchun ochiqiligini kuchaytirish lozim.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, TMZ hisobini yuritish har bir xo‘jalik yurituvchi sub’ektning moliyaviy barqarorligi, ishonchli hisobot tuzish va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda beqiyos ahamiyatga ega. Amaliy tahlillar shuni

ko'rsatadiki, aynan TMZ hisobining noto'g'ri yuritilishi yoki baholashdagi xatoliklar natijasida korxonalar zarar ko'rmoqda, moliyaviy natijalar buzilmoqda, ichki nazorat zaiflashmoqda.

Zaxiralar hisobi faqat buxgalteriya jarayoni emas, balki strategik boshqaruv vositasi sifatida ko'rilishi lozim. Korxonalarda zaxiralarni aniq hisobga olish va real vaqt rejimida nazorat qilish uchun zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, masalan, ERP tizimlari, avtomatlashtirilgan monitoring modullari, moliyaviy-analitik dasturlar keng joriy etilishi kerak. Ayniqsa, soliq hisoboti, moliyaviy hisobot va menejerlar uchun tahliliy axborotning o'zaro integratsiyasini ta'minlash TMZ hisobining ishonchliligini oshiradi.

Maqolada keltirilgan tavsiyalar asosida TMZ hisobining me'yoriy, texnologik va amaliy jihatlarini takomillashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlar taklif qilinadi:

- 1) TMZni hisobga olishda yagona standartga asoslanish va baholash usullarini hujjatlashtirish;
- 2) zamonaviy buxgalteriya dasturlari asosida avtomatlashtirilgan tizimlarni keng joriy etish;
- 3) har chorakda muntazam inventarizatsiya o'tkazish;
- 4) buxgalterlar, auditorlar va menejerlar malakasini oshirishga doimiy e'tibor qaratish;
- 5) davlat organlari tomonidan TMZ hisobi bo'yicha ko'rsatmalarni yangilab borish.

Shuningdek, xalqaro tajriba asosida TMZ hisobi sohasida normativ-huquqiy bazani IFRSga to'liq muvofiqlashtirish, hisobotlar auditorlikdan o'tishini majburiylashtirish, moliyaviy shaffoflikka xizmat qiluvchi ochiq axborot platformalarini yaratish lozim. Bu bilan nafaqat korxonalar ichki boshqaruvi, balki ularning iqtisodiy muhitdagi ishonchliligi va investitsion jozibadorligi ham oshadi. Umuman olganda, TMZ hisobini yuritish bo'yicha takliflar xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatining moliyaviy natijalarini yaxshilashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: 2020.
2. Moliya vazirligining 118-son buyrug'i. – 2021.
3. Buxgalteriya hisobi milliy standartlari. – Toshkent: Moliya vazirligi, 2022.
4. International Accounting Standard (IAS) 2 – Inventories.
5. Kovalev V.V. Buxgalteriya hisobining nazariy asoslari. – Moskva: Finansy i statistika, 2018.

6. Paliy V.F. Buxgalteriya va moliyaviy tahlil. – Moskva: Infra-M, 2019.
7. Jalilov A.A. Tovar-moddiy zaxiralarning iqtisodiy tahlili. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
8. Anthony R.N., Reece J.S. Accounting Principles. – Boston: Irwin/McGraw-Hill, 2017.
9. Foster G. Financial Statement Analysis. – New York: Pearson, 2016.
10. Temurov N.A. “TMZ hisobini avtomatlashtirish yo‘llari”, “Moliyachi” jurnali, 2023, №2.

